

יהודים - Persia and Afghanistan and their Jewish Communities, N. Robinson, Institute of Jewish Affairs, New York 1953

יהודי ירושלים - עוזיאל שמלץ, קווים מיוחדים בדימוגראפיה של יהודי ירושלים במאה התשע-עשרה, פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ג, ירושלים תשל"ו.

"הצהוב לך, האדום לי": מנהגי חג ה"נורוז" בקרב יהודי איראן

אורל ר' רחמיאן

מבוא*

הנורוז הוא חג איראני מסורתי המציין את השנה החדשה, וחל ב- vernal equinox (יום השוויון, שחל בתאריך 20-21 במרץ). פירוש השם הנורוז (نوروز, Nawruz) הוא "יום חדש" (מפרסית: نو, יום = חדש, روز, יום). האיראנים, בני הדתות השונות, וכיניהם הארמנים והיהודים, חוגגים את הנורוז המסמל את תחילת האביב ומחשיבים אותו כחגיגה המרכזית של השנה. זאת, בדומה ליהדות, בה חג הפסח, המכונה גם "חג האביב" ואף חל לעיתים סמוך ליום השוויון. ניתן למצוא השפעות תרבותיות ומטיבים דומים בין מנהגי הנורוז לבין מנהגי הפסח, המהווה ראש השנה המקראי, לבין ראש השנה היהודי, שהינו ראש חודשי השנה.

הנורוז הוא חג המייחד את האסלאם השיעי באיראן. האסלאם הסוני מכיר בשני חגים בלבד, שנקבעו בהלכה - החג הגדול (עיד אל-אצ'חא) והחג הקטן (עיד אל-פטר)². הראשון מסיים את החג, ואילו האחרון הוא סיומו של חודש הצום הרמד'אן, שבמסגרתו מוקדש ביתר "לילת אל-קדר" (ליל הגורל), הלילה שבו באה ההתגלות למחמד. מלבד אלו נוהגים ברחבי העולם המוסלמי - הן הסוני והן השיעי - לחוג את חג מולד הנביא (מֶלֶךְ-אל-נביא)³, שחל לפי המסורת ב-12 בחודש רביעי אלאול. בקרב האסלאם השיעי נחגגים,

* תודתי נתונה לאבישי בר-אשר על יעודו כמתבת מאמר זה ולהערתיהם המועילות של מרופ' דוב דניאל שפרבר מאוניברסיטת בר-אילן ולמרופ' יעקב אלמן מאוניברסיטת ישיבה. תודה לד"ר תמר גינזון ולתמן פרס על הסיוע בתרגום מארגמנת.

1. עיד אל-אצ'חא - חג הקרבן, המסיים את תקופת העלייה לרגל (חג), נחוג על-ידי המוסלמים ברחבי העולם ב-10 בד' אל-חג'ה (החודש האחרון בשנה המוסלמית), ונמשך ארבעה ימים. במרוצו של החג עומד מנהג העלאת קורבנות. על-פי האמונה המוסלמית אברהם אבינו נדד לקריב את בניו ששמעאל, כפי שהורה לו אלה, אך המלאך גבריאל עצר בעדו. במקום בנו הקריב אברהם כבש שמן. חג הקרבן הוא זכר לאירוע זה. הסבר אחר הוא שהמנהג הערבי הקודם של העלאת קורבן בעמק מינא בתקופת הערם-אסלאמיות אומץ על-ידי האסלאם לא רק עבור עלי הרגל אלא גם עבור כל המוסלמים כשנה, בחלק מההליכה המוסלמית. עם סיום צום הרמד'אן, באחד בשואל (החודש העשירי בשנה המוסלמית) חוגגים המוסלמים את עיד אלפטר. חג זה מציין את סיום קשיי תקופת צום הרמד'אן. הוא נקרא גם "חג הקטן" (אל-עיד אל-צעיר) ונחוג במשך שלושה ימים (הוא קטן ביחס לעיד אלאצ'חא, שנחשב החג הגדול). ראשית החג נקבעת על-פי הופעת הירח שאחרי חודש רמאצ'אן.

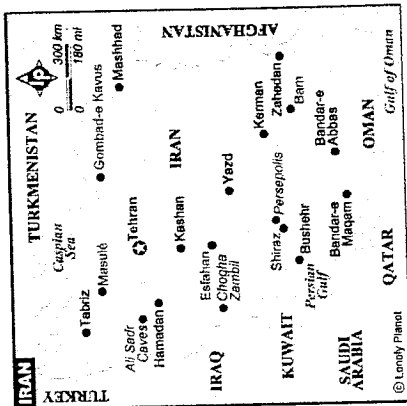
2. מולד אל-נביא - ראשיתו של חג זה הוא בימי השושלת הפאסלמית השיעית. במתכונתו המרחבת הונהג בעיראק בשנת 1208 בימי האיוביים. בתחילה נתקל חג זה בהתנגדות נמרצת מצד החוגים האורתודוקסים, אך בסופו של דבר נתקבל. חג זה נחגג כשהוא מלווה בתלבוכות ארוכים, יריד, סעודה חגיגתית, דרשות וקריאות

נוסף על אלו עוד שני חאים: חא אל-ע'דיר⁴ ויום העשוראאי⁵. השיעים באיראן והבהאים (בני דת שנוסדה באיראן במאה ה-19) תושבי רצועת אסיה המרכזית, נוהגים לחוג גם את ראש השנה האיראני - נורוז.

מאמר זה סוקר את מנהגי חג הנורוז כפי שנחגג על ידי תושבי אסיה התיכונה, בה שלטה התרבות הפרסית ובוחרן את ההשפעות הקדומות והעכשוויות של חג זה על מנהגי הדת היהודית. ייתר על כן, מאמר זה בוחן את האופן בו היהודים שחיו בארצות אסיה התיכונה אגו וחוגגים חג זה במרוצות הדורות.

ההיסטוריה של החג

מזה 3,000 שנה, נחגג הנורוז, על מאפיניו האיראנים הייחודיים והוא נטוע עמוק בסקסים ובמסורות של הדת הזורואסטרית.⁶ העדות הארכיאולוגית הקדומה ביותר לחגיגות הנורוז היא מהתקופה האח'ימנית (550-330 לפנה"ס), לפני כ-2,500 שנה. אחד ממקומות מושביהם של האח'ימנים היה בירת האביב שלהם פרספוליס. שם הם חגגו את חגיגות תחילת השנה החדשה. הדיטה בסלע מראה את המלך ישוב על כס מלכותו, בקבלו את נתיניו, מושליו ושגריריו מארצות שונות, שהיו תחת שליטתו. הם העניקו לו מתנות והביעו הוקרה. המלך, העניק בתמורה מתנות לנושאי המשרות החשובות. אין אנו יודעים הרבה על פרטי הטקס, אך אנו יודעים שבברוק היו מתפללים ומבצעים טקסים פולחניים אחרים. להלן תיאור מנהגי הנורוז באיראן הקדומה:

מיקומה של פרספוליס, בירת האביב של השושלת האח'ימנית

4. ע'דיר ח'ם - חל ב-18 בד'ו אל-ח'זה, חודש ח'רג', לזכר מינויו של מחמד את עלי בן אבי טאלב לירושן, עפי' המסורת השיעית. חג זה הנוהג לראשונה בתקופת הושעת הבהיית בשנת 939.

5. עשוראאי - יום העשוראאי חל בעשרה במרחם. ביום זה, המקדש גם אצל הסונים, שנוהגים לקיים בו צום של רעות לזכר קביעתו על ידי מחמד כיום האום הראשון באסלאם - הפך אצל השיעים ליום אבל ותשובה, מאחר שהוא חל ביום השנה למות חסין בן עלי בקרב כרבלאא.

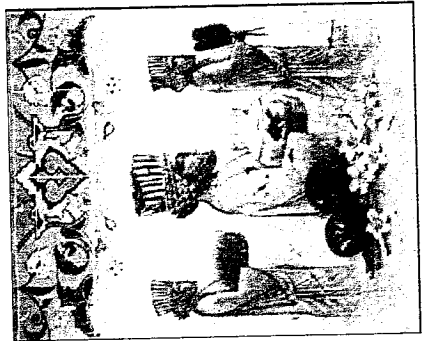
6. זורואסטריות - דת פרסית קדם אסלאמית דואליסטית. מייסדה הוא זרתוסטרא (מילולית: הגמל הצהוב). שלטה באיראן מהמאה ה-6 לפנה"ס עד הכיבוש האסלאמי במאה ה-7. האסלאם דרף אותה והיא נאסרה. לפי השקפתה, פועלים בעולם שני יסודות, הטוב והרע, המתלכדים בדמויות אהורא מאזרא ואהרימן.

"בפרס הקדומה נהגו לשלוח מתנות למלך "שומר האש הקדושה". המון העם התאסף ברחובות העיר, הדליק מדורות ושפך מים זה על זה. לפתח החדר בו ישן המלך העמידו נער יפה תואר, שמל לשנה החדשה ועם הנץ החמה נכנס הניער לחדר. על שאלת המלך 'מה שמך?' מה אתה מביא?' ענה הניער: 'מאושר ומבורך, אני נשלח אליך להביא לך את השנה החדשה'. אחר כך הגיש הנער למלך מוגש גדול ועליו חיסוה, פוליס, ערשום, שומשומים, אורז, גוש סוכר, כמה מטבעות וכיכר לחם. לאחר שטעם המלך מן הכיכר הכריז: "זהו החודש החדש של השנה החדשה והעת החדשה בו יתחדש כל מה שקיים בעולם!"⁷

עדות ארכיאולוגיות מפרספוליס

המוזע ישש בדינו כיום על חגיגות הנורוז הוא מן התקופה הסאסאנית (229-642 לספירה), האימפריה הפרסית האחרונה לפני הופעת האסלאם. הסאסאנים היו חוגגים את הנורוז עשרה ימים לפני תחילת השנה והאמינו כי בימים אלו המלאכים השומרים ורוחות המתים יורדים לארץ כדי לבקר את בני האנוש. לפיכך, היו האיראנים הזורואסטרטים

מצעע הנורוז בניו-יורק, מארס 2007

7. חיים לשם, שבת ומעוטי ישראלי: בהלכה, באגדה, בהיסטוריה, בהווי ובפולקלור, תל-אביב: זיב, 1969, כרך א', עמ' 118, כפי שמופיע אצל: ראובן קשאני, ישראל והאומים, ירושלים: הוצאת המכון, עמ' 21-22.

עורכים ניקיון אביב יסודי כדי לקדם את בואם. כמו כן עוד בתקופה הסאסאנית היו חוגים פסטיבל ששמו היה "סורי". הם היו מבעידים מדירות על גגות הבתים בלילה, על מנת לסמן לרוחות ולמלאכים כי בני האדם ערוכים לקבלם.

לאחר כיבוש איראן על ידי הכובשים המוסלמים (קרב קאדסיה - 637) ועד לימנו אלה, המשיכו חוגיות הנורוז להיות באיראן החגיגה הגדולה בשנה.

הנורוז במקורות יהודיים

חג הנורוז מופיע בכתבים היהודיים בתלמוד הירושלמי, במסכת עבודה זרה, בה נדונה רשימת החגים הפגאניים:

"ר' באבשם רב שלשה זמנים בבבל ושלשה זמנים במדיי שלשה זמני בבבל מהוה וכוננו וכוונתה שלשה במדיי נוסרדי ותייסקי ומיהירקה רבי הווא בשם רב נחמן בר יעקב נרוס בב' באדר בפרס בעשרים באדר במדיי"⁸.

בתלמוד הירושלמי, כפי שהודגם, מופיעה הצורה "נוסרדי" (Nusardi) כשם החג, שפירושו בשפה הפהלווי הנהוגה באיראן באותם ימים: שנה חדשה. בפרסית מודרנית אנו מכירים את הצורה "סאל" לציון המילה שנה. בציטוט מן התלמוד נעשה שימוש במלה הפרסית הקדומה "סֶרְד" לציון המילה שנה.

בקטע זה מוזכרים שלושה חגים פרסיים, שאינם מאויתים כהלכה ושלושה חגים מדיים, ששמותיהם ברורים יותר: נוסרדי, תיריסקי ומיהירקה. חגים אלו ניתנים לזיהוי בקלות כחגים איראניים: נוסרדי (Nusardi), תיראקאן (Tīrākan), ומיהירקה (Mihrakān). באשר למנהגי חגים אלו באותה התקופה, הרי בנורוז נהגו לחתני מים. בתיראקאן נהגו להתנחף, לטעום גבינה וצלחות פירות. כמו ראש השנה היהודי, למהירקה היו משמעותיות אסכאולוגיות וקוסמוגיות.⁹

רב¹⁰, המוזכר בקטע זה, ידוע במעילותו הציבורית בבבל וכסמכות רבנית גדולה ברבע השני של המאה השלישית.¹¹ רב, שהיה פעיל בשנים 219-247, משתייך לדור הראשון

8. תלמוד ירושלמי מסכת עבודה זרה פרק א, עמוד לט, טור ג/ה"א.

9. רב - רבי אבא בר איבו, שנדע בכינוי הסתמי "רב" וכן מוזכר בתלמוד, הוא מחשובי האמוראים, בדור הראשון לאמוראי בבל. נזכר פעמים רבות בתלמוד במחלוקות עם שמאי. רב נולד בערך בשנת 175 לספירה בעיר כפרי בבבל. הוא הגיד לארץ ישראל מבלבב כדי להטלים בה את לימודיו בשיבות של ציפורי וטבריה. למד תורה מפי רבי יהודה הנשיא, וכן מפי דודו, רבי חיאיא. רב חזר לבבל, ומשם עלה שאלות לרבי יהודה הנשיא. לאחר מכן שוב חזר לארץ ישראל. בענת 218 לספירה לערך, לאחר שלא קיבל סמכות לרבי מומן בכתרת מרבן גמליאל, חזר רב שוב לבבל ונשאר שם. רב השתקע בסורא וייסד בה ישיבה, שבמרוצת הזמן ישבו בה 1,200 תלמידים, והחזיקה מעמד כשמונה מאות שנה. ישיבה זו והישיבה שייסד שמואל בנהרדצא פתחו תקופה חדשה בתולדות היהדות, תקופה בה הייתה בבבל מרכז היהדות.

10. רב, רבן אבות יהודי בבלי בתקופה זו ראה: משה בר, "אורותיו של קאדסיה על יהודי בבלי", **חביץ**, תה, 1986, עמ' 525-539; בר משה, "ראשית הגולה בימי התלמוד", **ציון**, כח, תשכ"ג, עמ' 3-33; Yaacov Elman, "Middle Persian Culture and Resistance in the Shaping of Rabbinic Legal Tradition", in Charlotte Elisheva Fonrobert and Martin S. Jaffee, eds., Cambridge

11. 145-107

של האמוראים והוא החדיד השפעה מרעננת של הלימוד הארץ-ישראלי למסופוטמיה. בימיו של רב מצבו של הקיבוץ היהודי בבבל היה קשה יחסית. במחצית השנייה של התקופה הסאסאנית, התמודד השלטון הסאסאני עם מספר אתגרים חיצוניים ופנימיים. ההתמודדות הובילה להבניה מחדש ולצנטרליזציה של השלטון האיראני, אשר השפיעו על המיעוטים: המתחים שנוצרו מנוחים ביסוד ההשקפה הרבנית השלילית כלפי השלטון האיראני, כפי שמופגנת בפסקה הפותחת את מסכת עבודה זרה ובמקומות אחרים. קיבוץ יהודי בבל חשש לעתידו בשל קנאותה הדתית של הכהונה המאזדאית,¹² שפגלה בחסותם של השלטונות החדשים ובעידודם המלא. מימיו של רב אנו למדים על גודות שאורו כוהני דת מאזדא על מצוות מסוימות, משום שקיומן פגעו בפולחנם של המאזדאים. כך למשל, בימי ארדשיר הראשון (240-226) ולכל המאוחר בשנים הראשונות של המלך שפור הראשון (240-270) נאסרה על יהודי בבל שחיטת בשר, טבילה לשם טהרה במים חיים, קבורת מתים באדמה וגורות הקשורות לפולחן האש.¹³ בתגובה לכך, כפי שמציין אלמן במחקרו העוסק בסיוול ובהתנגדות בעיצוב המסורת המשפטית הרבנית, אימצו רב חלק מן המנהגים התרבותיים של הזורואסטרים, אך הוא גם החזיק בדעות מנוגדות ואף השתתף בפולמוסים אנטי-פגאניים.¹⁴

יוסנר, שחקר את ההיסטוריה של היהודים בבבל, מציין כי בנורוז ובמהירקה (בפרסית מודרנית: "מהראן", חגיגת הסתיו באיראן העתיקה הנחגגת באקווינוקס הסתווי) שולמו מיסים נוספים, וזו ככל הנראה הסיבה לכך שהיהודים הכירו חגים אלו.¹⁵ יש לציין כי שני חגים אלו נחגגים באקווינוקס, שתי נקודות השוויון בין היום והלילה - הראשון, נחגג באקווינוקס האביב (21 במרץ) והשני, באקווינוקס הסתיו (23 בספטמבר). לדעתו, ניתן ללמוד מכך כי ידיעו שהיה ברשות יהודי בבל והסביבה התבסס בעיקר על מציאות אורחית מאשר דתית. יעקב אלמן, מנגד, טוען כי ידע היהודים אודות איראן והזורואסטריזם היה מבוסס יותר. אלמן טוען כי מספר רבנים בבבל "חשו מחויבים להגיב לדעות ולפרקטיקות ההטרודוקסיות ולא פעם אלו נגעו בעניינים התיאולוגים הבין-כיתתיים הבורים באותם הימים. בכך הביעו רבנים אלו את הטמעתם את המנהגים התרבותיים והחברתיים של התרבות הפרסית ושל התיאולוגיה הזורואסטריטית". אלמן סבור כי התרבות האליטיסטית הרבנית באזורים רבים בבבל והשפעה מניעות ומדוקטרינריות פרסיות בתחומי התרבות, החוק, התיאולוגיה ומגישות תרבותיות כלליות. הוא מראה במאמרו, כי ההשפעה היתה כה חזקה, עד כי החוק הסאסאני השפיע לא רק על התחום האזרחי, אלא אף על הפרקטיקה

12. זורואסטריזם בינה הדת והפילוסופיה המבוססת על הנורה המיוחסת לבני זורואסטר (בפרסית: זורדוסת). הזורואסטריות מכונה גם מנדאיזם והיא מכירה בסמכות האלהית של אמורא-מאזדא.

13. אודות פעילותו של רב ראה: משה בר, "הרקע המדיני ופוליטתו של רב בבלי", **ציון**, ג, תשמ"ה, עמ' 155-172; Neusner, *Jews in Babylonia*, vol. 2, pp. 126-134.

14. Elman, *Cambridge Companion*, pp. 165-197.

ההלכתית.¹⁶ אלמן אף מוסיף במאמר אחר, כי ניתן להבחין ברמות שונות של הנחלת תרבות זו בקהילות יהודיות שונות בבל, ובמידת מה, אף בקרב שכבות מאוונות של החברה הרבנית. ההסבר לכך טמון בשהייה הממושכת והשלווה יחסית של היהודים במסופוטמיה מחד גיסא, ומהיותה של הדת האזוראסטורית טולדנטית יותר מהמגניזם הרומאי או מהנצרות מאידך גיסא.¹⁷

לטענת חוקר התלמוד, שמואל קרויס, המשפט "ג' זמנים בבל וג' זמנים במד" המצוטט בקטע הנידון מעיד על כך כי יהודי בבל וארץ ישראל הבחינו בין פרס ומדי וכיהם היו מודעים לעובדה כי לשתי הממלכות היו חגים שונים. יתר על כן, מן הקטע אנו למדים כי חגיגת ראש השנה, הנורוז, היתה שונה בפרס ובמדי: חגיגת הנורוז נערכה בפרס בב' באדר, בעוד שבמדי בכ' באדר.¹⁸ בטענה מנוגדת, גורס ניוסטר כי באשר להבחנתו של רב בין פרס ומדי, הרי שהוא לא מצא שום עדות לכך שהריטואלים של החגים המאזדאים בסטרפיות אלו היו שונים זה מזה.¹⁹ לטענתו, המקורות היהודיים שימרו שונות בשמות,²⁰ אך, למעשה, מדובר באותם חגים. ניוסטר מסביר זאת בכך שהעובדה כי פרס ומדי נתפסות בתנ"ך כבעלות ברית (בתיקן בביטוי המקראי "פרס ומדי"), ולא כאימפריה אחת מאוחדת, הובילה את היהודים בתקופה מאוחרת יותר להתייחס לשתי הסטרפיות כנפרדות תרבותית, דתית ומלוטית. עיוות שמות החגים עשויה להעיד, כי היהודים לא ידעו רבות על החגים המאזדאים והניחו כי חגים אלו שונים מאלו של הפרסים או הבבלים. פתרון אפשרי ליישוב מחלוקת זו הוא זה שמציע חוקר לוחות השנה האיראנים הקדומים, תקי-זאדה: לדעתו החג הנחגג בכ' באדר הינו חג הפרודיגיאן, הנחגג ב-19 בחודש פרודיז'ן. יש לציין, כי המרווח בין נורוז לחג הפרודיגיאן הוא 18 יום, הוזה למרווח בחודש היהודי בין א' באדר לכ' באדר.²¹

מנהגי חג ה"נורוז"

האיראנים כיום עדיין מקיימים את מנהגי הנורוז הקדומים. יתר על כן, מאחר שהתרבות הפרסית שלטה על אזורים נרחבים בערב, הרי שמצטרפים לחגיגות השנה החדשה גם תושבי אסיה התיכונה. בעוד שהיהודים עיטבו באיראן נהגו לחגוג את מנהגי הנורוז שיפרטו להלן, הרי שהיהודים עיטבו במרחב הסובב את איראן לא עשו כן. ראשית אפרט אודות מנהגי

16. Yaacov Elman, "Acculturation to Elite Persian Norms in the Babylonian Jewish Community of Late Antiquity", בתוך: נטיעות לדוד: ספר היובל לדוד הלבני, בעריכת יעקב אלמן, אפרים בגלאל הלבני, צבי אריה שטיינפלד, ירושלים: אורות, עמ' 31-56, 2004.

17. Elman, *Cambridge Companion*, pp. 165-197.

18. שמואל קרויס, פרס ורומי בתלמוד ובמדרשים, ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, תש"ח, עמ' 99.

19. Neusner, *Jews in Babylonia*, vol. 2, pp. 89-90.

20. ראה גם: "Die Namen der persischen und babylonischen Feste im Talmud", David Oppenheim, *MWJ*, 3, pp. 347-352, 1854.

21. "The Iranian Festivals Adopted by the Christians and Condemned by the Jews", Taqizadeh, S. H., *The Iranian Festivals Adopted by the Christians and Condemned by the Jews*, pp. 1030-1040.

הנורוז ואחר כך אדון בשאלת השוני במנהגיהם של יהודי איראן לעומת אחיהם במרחב הסמוך.

עם התקדבות חג הנורוז, מנקים האיראנים את בתיהם באופן יסודי במהלך החודש האחרון של החורף בשנת השמש הפרסית (ספירה ייחודית לאיראנים, שנת 2007 היא שנת 1386). מנהג זה קרוי "ח'אנה-תְּכָאני" (לעור הבית, בדומה לעור שטיח), האיראנים מבריקים את בתיהם, בדומה לניקיון חג הפסח. הם מאמנים כי רוחות אבותיהם באים לבקד בבתיהם. לאחר הניקיון הם ממלאים את בתיהם בפרחים רבים (במיוחד את פרחי הקיניטון והצבעוני). כמו כן כל בן משפחה קונה בגדים חדשים לקראת החג, על מנת לחדש את הופעתו.

בימינו גם נשמר מנהג הבערת המדרות, שקרוי "צ'האר שַנְבֵה-י סורי" (צ'האר שַנְבֵה = יום רביעי, סורי = רביעי). חגיגה זו נחוגה בערב של יום רביעי האחרון של השנה. הם מבעירים שבע מדרות קטנות מזרדים יבשים, אשר מונחים על האדמה. מבוגרים וילדים כאחד קופצים מעל הלהבות, שרים וחוגגים את התחדשות השנה. בעודם קופצים מעל המדרות הם אומרים: "סורי-י תמי אז מני-זרד-י מני אז תני" (האדם ל"י, הצהוב לך, Sorkhi-ye to as man, Zardi-ye man as to), הכוונה בכך שאתה רצה שהאש תיסק את חוורוקך, את מחלותיך, את חוסר מזלך ובתמורה תעניק לך את אדמומיותה, את חומה ואת האנרגיה שלה. בערב זה נוהגים האיראנים גם להביע משאלות לשנה החדשה. בעת ביקורי האחרון בארצות הברית הייתי עדה לחגיגות "צ'האר שַנְבֵה-י סורי" גם בקרב היהודים וצאי איראן היושבים באזור לונג-איילנד בניו-יורק. על האופן בו חוגגים מנהג זה ניתן ללמוד מהאוטוביוגרפיה של תרא בהראמפור, מהגרת איראנית החיה כיום בארצות הברית:

"צ'האר שַנְבֵה סורי", שהוא ליל יום רביעי האחרון לפני ראש השנה האיראני, חל השנה בליל קר בחודש מארס. אנחנו יוצאים לסרוק את השכונה ומחפשים תחת פנסי הרחוב המטפטים משוה שאינו לח מדי להבערה. השכנים עומדים ברחוב ומדברים, והילדים מתרצצים הלך ושוב, אוספים קופסאות קרטון, ענפים שברים ועיתונים, ועודמים אותם ברחוב. הערימות מצטברות לכל אורך הסמטה, ומישור שופך עליהם נפט. נער מדליק גפרור, והמדרות מתלקחות בשרשרת בסמטה. הנער גורן מעל אחת המדרות, ואחר כך מדקף ועשה להטוטים בשלושה מקלות בוטרים שמסתחררים וזוהרים בחשכה.

לילא חנום נסווה ומקצצת את החצאית שלה סביב ירכיה. "בל המים האחרים אתם חייבים להתרחק מאש", היא מזכירה לנו. היא מתחילה לרוץ, וברגע שהיא קופצת מעל המדרה הראשונה מקיפה הילה זוהרת את רגליה בגרביים השחורים ואת נעליה גבוהות העקב. "כל הכבוד, כל הכבוד", אומר דאדאש ומדלג על המדרות מאחוריה. הילדים שלהם עושים כמותם; אחר כך קופצים שני נערים שכנים, אוחזים ידיים וצוחקים; אחר כך ילדה שיש לה שיני ארובת קדמיות ושיער קצר, קופצת ולצהה אביה, שמוחיש עדיין בעוד היא צורחת לתוך הלהבות.

"בכל פעם שאתם קופצים מעל המדרה תאמרו: 'הצהוב לך, האדום לי'", אומר באבא. "הצהוב הן כל המחלות והדברים הרעים שלכם שנודקים לאש, והאדום זה הדבר הטוב שבאש שייכנס בכם". הוא מספר לנו שזאת מסורת עתיקה של הוורואסטרים, שהיתה דתם של האיראנים לפני שנעשו מוסלמים.

"העצב שלי לך, השמחה שלך שלי". "החולשה שלי לך, הנוצמה שלך לי". באבא מלמד אותנו מה לומר, ואני משתתה רגעים אחדים מתבוננת בלהטן המשתק באש, וחוזרת על הביטויים כדי להיות בטוחה שלא אתבלבל בין הצהוב לאדום.²²

האיראנים חוגגים את הנורוז כיום במשך שלושה-עשר יום. נהוג להתנקות באופן יסודי לפני הנורוז, מנהג שהינו שריד לטקס היתרהות קדום, אשר איבד את משמעו בזמנים המודרניים. מאחר שהנורוז הינו חג של תקווה והתחדשות, לובשים האיראנים גם בגדים חדשים כדי להדיש את הרעננות לקראת השנה החדשה.

ביום בו חל החג, נשארים האיראנים בבית ומתכים כי השנה החדשה תתחיל בדיוק בזמן של האקווינוקס, החל בין ה-19 במרץ ל-21 במרץ. בשנה הנוכחית האקווינוקס נהוג בטרהאן ביום רביעי, 21 במרץ 2007 בשעה 03:37:26 AM. נקודת זמן זו קרויה "סָאָל תְּחֻזִיל" (כלומר החלפת השנה) או "סָאָעַת תְּחֻזִיל" (זמן ההחלפה), שוויזי, כאמור, נקודת הזמן שבה השנה מתחלפת.

מסורת מרכזית בנורוז היא עריכת שולחן הנקרא "סָפֶרֶה־הַתְּ סִינִי" (שבע הסינים, שבעה פריטים המתחילים באות הפיסית "סִינִי"; במקור הפת צ'ינִי).²³ כאשר מכריזים על השנה החדשה (ברדיו או בטלוויזיה), המשפחה ישובה סביב שולחן "הַתְּ סִינִי". אנשים דתיים יקראו או ידקלמו פסוקים מהקוראן, לפני תחילת השנה. לאחר שהשנה החדשה הוכרזה בני המשפחה הצעירים יאחזו למבוגרים במשפחה שנה חדשה, בדרך כלל על ידי כך שינשקו את ידיהם. הקרובים יתחבקו ויתנשקו ויחליפו מתנות (בדרך כלל כסף מזומן או מטבעות). לאחר מכן מציעים ממתקים, סמל לכך שאלו ימתיקו את השנה החדשה ואת חייהם.

על שולחן "הַתְּ סִינִי" שמים שבעה סימבולים התואמים את שבעת יסודות הבריאות ואת שבעת הישועות בני-האלמוות, המגנים עליהם. עבור האיראנים הקדומים, הנורוז סימל את חגיגת החיים. הם האמינו כי לכוחות הטבע, שהינם מעבר לשליטתם, יש השפעה מרכזית על חייהם. לפיכך האל הטוב בדת הוורואסטריית, אֶהְרַא מְאָזְדָא, יצר שש ישויות בנות אלמוות, העומדות כנגד כל אחת מהבריאות בעולם החומרי: השמים, האש, בעלי החיים, המים והימים, אדמה והצמחים. אֶהְרַא מְאָזְדָא עצמו הפך למגן כל בעלי החיים והאש הקדושה. האמונה היא שבלעדי מוגנים אלו, יהיה כאוס ומי שישלוט הוא האל הרע (אֶהְרִימֶן).

22. תרא בראהמפור, הצהוב לך, האדום לי, דיוטלים: כנוז, עמ' 68-67, 2001.
23. פירוט נוסף אודות מנהג "הַתְּ סִינִי" וההיסטוריה שלו ראו: Shapur Shahbazi, "Haft Sin", Encyclopaedia Iranica, XI ed. Ehsan Yarshater, 2003, pp. 574-576.

שולחן "הפת סינִי"
חגיגות הנורוז במוזיאון האומנות במילדפיה, 2007

לכל אחד משבעת הסינים הללו יש משמעות, שערוב הכוונה היא להתחדשות ולמשאלות שהיינו מאחלים לעצמנו לשנה החדשה (בדומה לראש השנה שלנו):

הערות	המשמעות	ההגדרה	השם בפרסית
מבליטים גרגירי עדשים מספר שבועות לפני תחילת השנה החדשה וקושרים אותם בסרטים צבעוניים.	מסמל את ההתחדשות, האביב.	נבטים שהונבטו בבית, בדרך כלל של חיטה או עדשים.	סָאָבֶזֶה
	מסמל פוריות ומתקוות. ייתכן שזהו גם תחליף לתערובת צמחים קדושה, בשם הַמָּא, אשר ידועה בשל סגולותיה הרפואיות והינה חלק מהפולחן הוורואסטרי.	פודינג העשוי מגרגרי חיטה	סָאָמֶנו
	מסמל בריאות ויופי	תפוח	סִיבִי
	ידוע בשל סגולותיו לגרום להתאהבות ומכאן שהוא מסמל את האהבה וגם את היופי.	פרי יבש מעץ הלוטוס	סָאָנֶזִ'ד

195 | הצהוב לך, האדם לי": מנהגי חג ה"נורו" בקרב יהודי איראן

מָאָהִי	דגי זהב, לרוב שמים את הדג בקערת מי גשמים שנאספו לשם כך.	מציינים את בעלי החיים. סמל לחיים, מתקשר גם למזל דגים. בעבר הם היו מוחזרים לנהרות, אך כיום אנשים שומרים אותם.	מציינים את בעלי החיים. סמל לחיים, מתקשר גם למזל דגים. בעבר הם היו מוחזרים לנהרות, אך כיום אנשים שומרים אותם.	מָאָהִי
ביצים צביעות	אחד, שלוש, חמש או שבע.	סמל לפוריות, המסמל את אמה אדמה. את הביצים מרתיחים וצובעים אותם בצבעי אדום, ירוק צהוב, המועדפים על הזורואסטרים.	סמל לפוריות, המסמל את אמה אדמה. את הביצים מרתיחים וצובעים אותם בצבעי אדום, ירוק צהוב, המועדפים על הזורואסטרים.	ביצים צביעות
בדומה לראש השנה ביהדות, בו נוהגים לברך על ראש של דג.				בדומה לראש השנה ביהדות, בו נוהגים לברך על ראש של דג.

כל משפחה משתדלת לערוך שולחן "הַפֶּת סֵין" יפה ככל האפשר. ביום הראשון של הנורוז, המשפחה מתאספת סביב השולחן, הכולל את שבעת הסינים, ומחכים לרגע המדיק של תחילת השנה. אז הם מחליפים מתנות ואחר כך עושים ביקורי בית זה לזה. ברכת הנורוז השגורה הינה "מי ייתן וכל יום שלך, יהיה יום חדש וכל יום חדש יהיה מוצלח" ("مهر روزت نوون و نوروزت بجزو").²⁴ "Har Roozat Nourooz Va Nouroozat Pirooz".

כך מתארת תרא ברהאמפור את חגיגות הנורוז במשפחותיה:

"כעבור ימים אחדים חל נורוז, ראש השנה, וכולם מבקרים אצל כולם. אנו רואים את רגליהם מהלכון הקרוב לתקרה בחדר השינה של אמה ובאבא - אבות ואימהות עוברים שם מגונדרים בתליפות ובשמלות ובעלילים נוצות, הילדים רצים קדימה בחצאיות מסולסלות ובעלילים חדשות. חאג'י פירוזה, הדומה לסנטה קלאוס אם כי איננו מביא מתנות, רוקד לו על המדרכה, ואנחנו מותחים את הצוואר כדי לראות את התרבות האדם שלו ואת פניו המושרחים. בקומה העליונה מזמזם פעמון הדלת בלי הפסקה. אנו עולים אל הדירה של עוזי המלאה מפה לפה, כל הדרות והדרים ובני הדורים בתספורות רעננות ובגדים חדשים. אנו פותחים את הדרי ומקשיבים למונה השנית עד לרגע שהחורף ייעשה קיץ. בצהרי היום מתחילה השנה החדשה, וכל אחד מאתנו מקבל חבוקים ונישקות. המבוגרים נותנים לנו שטרות מרשרשים של עשרה תומאן, ובתוך שעה קלה יש בידי צרור של כסף ורוד עם חתימות שונות של הקרובים, והתאריך של ראש השנה כתוב בדיו מעל הטבעת המים של ראש השאה. מאחורי הכיסא עלי ואני משווים את השטרות החתומים, ולילא חאנום נדחקת לשם. "מה אתם עושים בפינה? בואו ותכניסו משוה מתוק לפה, כדי שתהיה הטבעת המים של ראש השאה."

24. חאפטי' שמים אל-דזין מחמד הוא משורר מיסטי שחי בשיראז במאה ה-14 (1320-1389). הוא ידוע בכך שידע את הקוראן בעל פה.

סֵיִן	שום	נחשב לבעל סגולות רפואיות ומסמל את הבריאות. כמו כן השום משמש להסרת עין רעה (לא ידוע כי בעבר יוחסה לו משמעות מאגית זו).
סמאק	תבלין	מסמל את צבע השמש, את ניצחון הטוב על הרע וכן משמעות עממית יותר של תבלין לחיים.
סֵיִנָה	חומץ	מסמל את ההתיישנות שבצידיה סבלנות.
סֵיִנָה	מטבעות	עושר ושגשוג
סונבול	יקינטון	יופי, אביב

מלבד לשבעת הסינים, שמים על השולחן גם את המרכיבים הבאים:

מראה	להביא אור ובהקף לחיים החדשים. אמצעי לראות את הרוחות המשתקפות במראה.	מנהיג יהודי בזמן אבל הוא לכסות את המראות בבית, מחשש שרוח המת תשתקף בה.
נרות	כמספר הילדים בבית.	סמל לאנרגיה, אש, שריד לפולחן הזורואסטרי
ספר	קוראן, או הספר הקדוש של חלק מהדתות. בדרך כלל שמים ספר שירים איראנים ובמיוחד את ספרו של המשורר חאפטי'. ²⁴	מייצג את החוכמה
שְׂרִיזִי	דברי מתיקה	מציינים תקווה לחיים מתוקים.
אֶסְפִּיז	גרגרי קטורת	גרגרי קטורת ששרפים ומטרתם להרחיק את עין הרע.

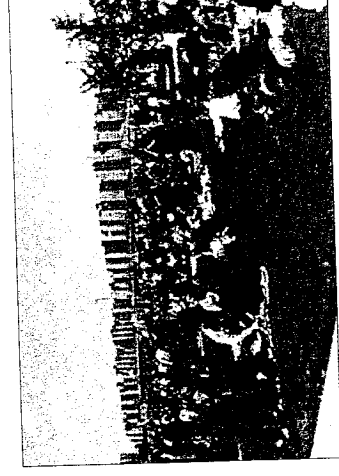
לכם שנה מתוקה". היא אוחות בידיו ומושכת אותנו אל שולחן התפתי-סין, שמונחים עליו שבעה דברים המתחילים באות הפריטית סין. עוזי ערכה אותם במעגל: המטבעות הן סָהָה; השום הוא סִיר, החומץ סָרָה, פרוטות התפוח סיב. סֶנְג'ד הוא פרי מיובש פריך ומתוק, סֶנְזוּ היא צלחת שעליה עשבי תיבול, וסומאק הוא סומאק. במרכז השולחן מונחים כמה דברים שלא מתחילים בסין, אבל נמצאים תמיד על שולחן החג הזה. ביצים צבועות. ראי. אקוואריום ובו דגי זהב. קופסת כסף ובתוכה ממתקים קטנטנים בעלי ארבעה עלים שמשלתבים זה בזה כמו אריחים של מסגד.²⁵

ערב החג נחוג בחיק המשפחה, אך לאחד מכן מתחילה מסורת **דיד וְאָזְדִיד** - (מילולית: לראות, לבקר ולהחזיר ביקור). במהלך הנורו, האיראנים מבקרים זה את זה (משפחה, חברים, שכנים) במסגרת של ביקורים קצרים והצד השני צריך להחזיר ביקור לפני היום השלוש-עשרה של האביב. קודם מבקרים הצעירים את המבוגרים ואח"כ המבוגרים מחזירים להם ביקור. במהלך הביקורים הללו הילדים מקבלים מתנות הקרויות **עִידִי**.

היום השלוש עשרה של השנה החדשה (שלושה עשר בחודש פרוורדין של השנה הפרסית) נקרא "**סִיזִידה בַּדִּי**" (מילולית: שלוש עשרה החוצה, מחוץ לבית). אנשים יוצאים החוצה לטבע בקבוצות ומבלים את כל היום מחוץ לבית בטבע בפיקניקים. זהו יום של פסטיבל בטבע הנועד להרחיק את הרוע של היום השלוש-עשרה בחודש הראשון של השנה. כך מתארת רויא חקיקיאן, איראנית יהודיה שחייה באיראן עד 1985, את זיכרונות לילדותה מחגיגות ה"סִיזִידה בַּדִּי" באוטוביוגרפיה שלה:

"היה זה היום השלושה-עשר והאחרון של חגיגות ראש השנה האיראני. על מנת להרחיק את עין הרע מבתיהם, המשפחות מבלות את היום בחוץ. יהודים השתתפו בחגיגות, מאחר ש[החג] ציין את הגעת האביב ומכיוון שהיתה זו מסורת חילונית ...

יודנו במדרגות
התלולות דרך
הקרקעית הסלעית
של דרבנד לתוך לב
הגיא, בעודנו נושאים
את הכריות והתיקים.
בתחתית, כל משפחה
התמקמה על מיטת
עץ ליד הנהר, פרשה
קילים [שטוח דק
ארוג] עליה וערמה את כריותיהם בצד אחד. אחרים בנו קן מאבנים בגדת
הנהר, שם המלונים והאבטיחים שלהם התקררו. נשים הציתו את מחתה

הציאת אל חיק הטבע: חגיגת "סִיזִידה בַּדִּי" באחד הפארקים בטוראן

197 | הצהוב לך, האדום ליי: מנהיגי חג ה"נורו" בקרב יהודי איראן

האחלים, בעוד הגברים לבשו את מכנסי הפיג'מה שלהם ושקעו במשחק השש-בש.²⁶

במהלך ה"סִיזִידה בַּדִּי" האנשים זורקים את ה"סֶנְזוּ" שלהם (ניצני הארגונים שהונבטו כאחד משבעת הסינים) בטבע מתוך הנחה כי כך הטבע ייעשה לירוק יותר. לזריקת הסבוח יש משמעות של זריקת המחלות והבעיות (בדומה לתשליל בראש השנה). סִיזִידה בַּדִּי הוא יום של תקווה, ואנשים מביעים עבודם משאלות, מלקטים לצורר עלים ירוקים או דשא. למשל בחורה הרוצה להינשא וצוררת גבעולים ירוקים ומדקלמת "סִיזִידה בַּדִּי, סֶאֶל־גִּי דִּינָאֶר, ח'וֹנֶה-גִּי שוֹהֶר" (כלומר, סִיזִידה בַּדִּי, בשנה הבאה בבית בעלי). יש דקלומים נוספים למשאלות שונות, כפי שמתארת תרא ברהאמפור:

"חובה על כולם לבלות בחיק הטבע בסִיזִידה בַּדִּי-הָ, היום השלושה-עשר של השנה החדשה. אם לא עושים כך זה מביא למזל רע. אנחנו נצא עם עוז ומשפחתנו של דאדאש, ומשפחתה של הומא חאנום אל נהר הברים, ועוזי מכינה קדרות גדולות המכילות אורז וכשר וצמחי תבלין קצוצים לקחת אותנו. אבל אנחנו מתעוררים בבוקר גשום.

"זה רע מאוד", אומרת עוזי המשקיפה דרך החלון בשמים הקודרים ובגשם המזרז מן העצים.

"חלצו נעליים", אומר דאדאש. "אנחנו לא נוסעים לשום מקום".

"דה?" אומרת עוזי בהבלטת סנטר ובישילוב זרועות. "אנחנו חייבים לצאת החוצה. ולא - תהייה לנו שנה רעה".

"השנה תהייה גרועה יותר אם נצטון נחלה חודש ימים", אומר דאדאש.

"בני, הרבה שנים לפני שנולדת יצאתי החוצה תמיד בסִיזִידה בַּדִּי", אומרת עוזי. "אם היום אצא".

... אחרי ארוחת הצהריים אנחנו לובשים מעילים ומורידים את צלחת עשבי התבלין משולחן הסִיזִידה בה-דִּי. מאחר שהעשבים גדלו זמן רב כל כך על אדן החלון שטוף השמש של עוזי, הם כבר לא ניצבים זקופים באגודה אחת אלא שוחחים כולם. עוזי תוחבת אותם למעיל ומליכה אותנו החוצה בבלת הקדמית.

"אתם רואים", היא אומרת בצאתנו אל הרחוב, "לשם מה לנו נהר?", היא מצביעה על קצה הסמטה, במקום שעומדים בני אדם אחרים ליד הגיב הגדול שעובר בין הרחוב ובין המדרכה. הוא עולה על גדותיו ממי גשמים, מקלות, עלים וניירות, והכול מסתחרר וחופו דרומה.

26. Roya Hakakian, *Journey from the Land of No: A Girlhood Caught in Revolutionary Iran*, New York: Three River Press, 2004, pp. 54-55. (התרגום מאנגלית הוא שלי)

...

עזיז עומדת מתחת למטרייה גדולה שדאדאש מחזיק מעליה. היא לוקחת חופן מן העשבים, לוחשת משוה, ומשליכה אותם אל המים. אחרי כן היא מושיטה מן העשבים לכל אחד מאיתנו.
 "הם יגיעו עד למפרץ הפרסי?" שואל עלי.
 "בהחלט", אומרת עזיז. "עם כל המחלות והמחשבות הרעות, העשבים יגיעו לחצי האי ערב".

אני לוקחת את העשבים ועומדת על גשר המתכת הקטן כדי להשליך אותם. אבל לפני שאני זורקת אותם אני רואה בעבר השני של הג'וב את הילדה שעו לה שיער חום קצר, שקפצה מעל המזרות בערב הקודם. היא כרעת ארצה וקושרת גבעולי עשב אגודות-אגודות.
 "אנשים ששמו מתחיל באלף", היא אומרת ומשליכה אגודה אחת למים החופזים. "אנשים ששמו מתחיל בבה ובפה". היא משליכה עוד אגודה. היא עוברת במהירות על כל האלפבית הפרסי ואחר כך קושרת עוד אגודות אחדות.

"מה את עושה?" אני שואלת
 "... מורדאת שאף אחד לא ייתן בי עין הרע". היא מצביעה על ערימת האגודות שלה. "אנשים שנולדו בשבת, אנשים שנולדו ביום ראשון, אנשים שנולדו ביום שני. אם אומר את כל השמות שבעולם אף אחד לא יוכל לפגוע בי במחשבות רעות".

אני יושבת לידה וקושרת את העשבים שלי באגודות. "שכנים מימין, שכנים משמאל", אנתנו אומרות. "שכנים מלפנים, שכנים מאחור. שכנים מלמעלה ושכנים מלמטה ושכנים באמצע".²⁷
 בסופו של היום האחרון של הנורוז, מפנים האיראנים את שולחן ה"הַפְּת סִין" ולמחרת חוזרים לחיי השגרה.

היום חוגגים יוצאי איראן בישראל את "סידדה בדר" באיסרו-חג של פסח, בדומה ל"ממונה" אצל יהודי מרוקן בישראל. ה"סידדה בדר" זכה בישראל לכינוי "דוּז-גַּפֵּא" (יום הגן), שכן בו יוצאים לבלות בגנים ברחבי ישראל.²⁸ יוצאי איראן בישראל עורכים ביום זה פיקניק בחברת משפחותיהם בחיק הטבע.

27. הצהוב לך, האדום לי, עמ' 69-71.
 28. "הנורוז - ראש השנה האיראני", ספר איראן, (בעריכת חיים סעדון), ירושלים: מכון בן-צבי, עמ' 215, 2006.

היהודים והנורוז בתקופה המודרנית

יהודי אסיה התיכונה, דוגמת אירביג'אן, אוובסיסטאן, תאג'יכיסטאן, אפגאניסטאן, קוזחסטאן, וג'ורג'יסטאן, תורכמניסטאן וקירגיזסטאן, לא חגגו את הנורוז בארצות מושבם. עובדה זו מעלה את השאלה מדוע אנו מוצאים שוני בולט זה, שהרי היהודים שישבו בארצות אלו נחשפו במידה זו או אחרת למסורת הנורוז מצד שכניהם המוסלמים, אך עם זאת לא חגגו חג זה? מדוע רק יהודי איראן חגגו וחוגגים את הנורוז?

אחד ההסברים לשוני זה הוא שהנוכחות היהודית במרחב האיראני היא הקדומה ביותר באזור אסיה התיכונה. היהודים צפו בחגיגות הנורוז עוד בתקופות הזורואסטריות, כפי שראינו בציטוט שהובא מן התלמוד. סביר להניח כי בתקופה זו הנורוז לא נחגג על-ידי היהודים, שכן חגיגת הנורוז היתה מלווה במשמעות דתית חזקה מן הדת הזורואסטרית. לפיכך, אנו מוצאים את הנורוז בדישיות החגים שנחוגגו על-ידי הגויים. עם עליית האסלאם, בעיקר החל מתקופה האמיית (661-750) הפך הנורוז לחג שנחגג על ידי הח'ליפים המוסלמים, בדומה לחגיגות הנורוז שנערכו בידי המלכים הזורואסטרית בתקופה שקדמה לאסלאם.²⁹ היהודים שהתיישבו בחבל אסיה התיכונה התנדעו לחג זה בתקופה הפוסט-אסלאמית וניתן לשער כי הם התנדעו לחג הנורוז באופן פחות עמוק מזה שהיה טבעו בקרב יהודי איראן ובבל זמן רב לפני כן. יתכן כי זו אחת הסיבות לכך, שיהודים שחיו בחבלי ארץ זו לא חגגו את הנורוז ולא השתתפו בחגיגות כשם שעשו יהודי איראן.

העובדה כי היהודים האיראנים חגגו וחוגגים את חג הנורוז באיראן ואף מחוצה לה, מעידה על תפיסתם של יהודי איראן את עצמם כחלק בלתי נפרד מן הלאומיות האיראנית. במהלך המאה העשרים, אנו עדים לרצונם העו של יהודי איראן להשתלב בלאומיות האיראנית.³⁰
 מכאן עלה שאלה נוספת, האם העובדה כי יהודי איראן חגגו את הנורוז הנה תופעה חדשה? האם אנו מוצאים עדויות לכך שיהודי איראן חגגו את הנורוז בתקופות קדומות או בתקופות שקדמו למאה העשרים?

שאל שקד גורס כי, אין עדויות לחגיגת נורוז בידי יהודים בתקופות קדומות, קרי במקורות סאסאניים או ימי בניימיים. עם זאת, שאל שקד מביא במאמרו³¹ סיפור דומה אודות שלמה המלך ול'משיד הנקשרים בחגיגות הנורוז ומעידים על זיקה בין היהדות לדת הזורואסטרית בתקופה הסאסאנית ועל אלמנטים משותפים שהיו רווחים באזור המזרח התיכון.

29. אודות מלגולי הנורוז ראה: סה נדא, "אל-עאיאד אל-פארסיה פי אל-עאלם אל-אסלאמי (החגים הפרסים בעולם המוסלמי)", מ'גילה כליליה אל-אדאב, לאמעה אל-אלכסנדרייה, אל-מג'לה אל-סאבעע עשר, עמ' 1-44 ובמיוחד 32-12, 1963.
 30. בעניין זה ראה מאמרו של אמנון נצר, "הארץ ויהודיה", ספר איראן, עמ' 9-26 ובמיוחד עמוד 18.
 31. Shaul Shaked, "Aspekte von Noruz, dem iranischen Neujahrsfest", Das Fest and das Heilige, 1991, pp. 89-90. Religiose Kontrapunkte zur Alltagswelt, Gütersloh: Gütersloher Verl.-Haus Mohn.

סיפור זה מופיע אצל אל-בידוני, מוסלמי פרסי באזור אפגאניסטן של היום (מת ב-1048) מתוך ספרו "אל-את-אל-באקיה פי-אל-קרין אל-ח'אליה" (השרידים שנותרו בדורות הנוכחיים), הן בלוחות שנה של תרביית שונות, המשלבת איפור מצרית מתמטית, אסטרונומית והיסטורית. אל-בידוני מציין סיפור הקושר את היוצרות הנורוז עם שלמה המלך. סיפור זה מתאר כי שלמה המלך איבד את ממלכתו וטבעתו, ששימשה כחותם המלך למשך ארבעים יום, בדומה לג'משיד ואחר כך קיבל את כבודו בחזרה. לאחר ארבעים יום, זכה שלמה המלך מיידי בכבודו המלכותי הקודם והנסיכים התייצבו בפניו והציפורים עמדו לשירתו תמיד. על כך אמרו האיראנים: "נורוז אמד", כלומר "יום חדש הגיע".

שלמה המלך ציווה לרוח לקחתו וכך היא עשתה. הוא פגש סנונית והיא ביקשה ממנו: "אוי מלך, יש לי קו עם ביצים, אל תתקרב אליהן ואל תדרוך עליהן". כך עשה שלמה המלך וכאשר שב מהשמיים, נתנה לו הסנונית רגל של ארבה כמתנה ורסה מים ממקורה לפני רגליו. זוהי הסיבה מדוע מרסיסים מים נותנים מתנות בנורוז.

סיפור מקביל קיים גם באשר לג'משיד, מייסד המלוכה האיראנית, המתואר כמנוח הגדול שהועלם ידע והיה בדומה לשלמה מלך, המלאכים והשדים: יום אחד בעודו יושב על כס המלוכה המשובץ אבנים טובות, השדים (הדז'ים) הרימו את כס המלוכה והוא עף באוויר. כל נתיניו, אנשי העולם, השתוממו והיללו אותו. באותו תאריך, שהיה היום הראשון של חודש פרורדין, חוגגים האיראנים את חג הנורוז. בגרסת לוח השנה הזורואסטרית, הנחגג בידי הזורואסטרטים בהודו, היום הראשון של פרורדין עדיין מכונה ג'משיד-נורוז.

סיפורים אלו מלמדים אותנו כי ניתן להבחין באלמנטים פולקלוריסטיים דומים בתקופה הסאסאנית בין הדת היהודית ובין הדת הזורואסטרית באשר לדמויותיהם של שלמה וג'משיד. ייתכן כי מקורם הוא מאותה דת פולקלוריסטית שהייתה רווחת במישור האיראני. אלמנטים אלו אף מתגלגלים מאוחר יותר לאסלאם ונקשרים בדמותו של מחמד.³² כך אנו רואים כי בתקופה הסאסאנית היו השפעות הדדיות בין הדת האיראנית והיהודית ולא רק באשר לאלמנטים משותפים לחגים היהודים והאיראנים כפי שהודגם, אלא אף בסיפורים המכוננים את החג. מחקריו של אלמן מחדדים נקודה זו אודות ההשפעה של התרבות הזורואסטרית על היהדות.

עודיות נוספות באשר ליהודים ולנורוז אנו מוצאים בתקופה מאוחרת יותר-במאה התשיעי-עשרה. בתקופה זו מתרבים המקורות על היהודים באיראן ואנו למדים ביתר פירוט על חיי היהודים בחברה המוסלמית השיעית. דוד ירושלמי מביא בספרו, העתיד לצאת לאור,³³ שתי תעודות של מבקרים באיראן. האחת, תיאור של המבקר הבריטי, אלה סייקס, את חגיגות הנורוז מהשנים 1892-1891 והשנייה תיאור של הרופא הבריטי צ'רלס ווילס.

ירושלמי מביא תעודה מתוך ספר המסעות של אלה סייקס, אחות הקונסול הבריטי

³² שקד, עמ' 91.

³³ History: The Jews of Iran in the Nineteenth Century, David Yeroushalmi, Community and Culture of Iranian Jews, Leiden: Brill, 2008.

201 | "הצחוב לך, האדום לי": מנהגי חג ה"נורוז" בקרב יהודי איראן

באזור יזד, פְּרָסִי סייקס (1867-1945).³⁴ אלה סייקס, שהוזמנה יחד עם אחיה לחצרו של נאצר אל-דין שאה (1848-1896) מתארת את ההיבטים הטקסיים של הנורוז, כפי שנחגג בחצר המלוכה ברוב פאר והודר בשנת 1896.³⁵ מתיאורה עולה כי בחגיגה המרכזית של הנורוז בטהראן, שימשו היהודים ככדרנים או כאקדובטים. בנוסף מסופר כי יהודים הובאו לחגיגות על מנת לזרוק אותם לברכות מים לשם ההתחדדות. על תופעת היהודים המשמשים ככדרנים³⁶ ניתן ללמוד גם ממקור אחר של צ'רלס ג'יימס ווילס,³⁷ רופא של חברת הטלגרף הבריטית. בספר זיכרונותיו המוקדש לשהייתו בת עשרים השנה באיראן, הוא מתאר קבלת פנים שנערכה באצפהאן תחת שלטונו של המושל ט'ל אל-סלטאן בשנת 1870 לכבוד הציר היפני. בקבלת פנים זו ניתן למצוא מרכיבים דומים לאלו המתוארת אלה סייקס. גם בקבלת פנים זו זימן המושל את היהודים ככדרנים, על מנת שינעימו את זמנם של אורחיו וגם במקרה זה נזרקים היהודים לברכות מים.

כפי הנראה, יהודים באיראן החלו לחגוג את הנורוז כחלק מהמגמה הכללית להשתלבות בחברה האיראנית.³⁸ ניתן לזהות את ראשית חגיגות הנורוז בקרב היהודים בבתי הספר של "כל ישראל חברים" (אליאנס), שנפתחו בערים שונות באיראן בין השנים 1904-1898.³⁹ בתי הספר של אליאנס שמו דגש על ההשתייכות לחברה המקומית האיראנית. כחלק ממגמת האסימילציה שקידמו מנהלי בית הספר של אליאנס ומוריו, נערכו חגיגות הנורוז בבתי הספר השונים.

ירושלמי העציר האיראני, רוא פלמלי, התי בארצות הברית, חוגג את הנורוז עם משפחתו

³⁴ Sir Percy Sykes, *History of Persia*, New York and London: Routledge Curzon, 2003.

³⁵ Ella C. Sykes, *Persia and its People*, London, pp. 53-54, 1910.

³⁶ על תופעת היהודים ככדרנים אנו למדים גם מספר מסעדותיו של בנימין באיראן בשנת 1850. הוא מתאר יהודי בשם יקותיאל מאצפהאן ששימש כדקדן בחצר המלוכה. כראות: ישראל בן יוסף (בנימין השני), *ספר מסעי ישראל* (תרגום וערך דוד גארוזאן), ליק, תר"ט, עמ' 85-86.

³⁷ Charles James Wills, *In the Land of the Lion and the Sun, or Modern Persia*, London, pp. 376-377, 1883.

³⁸ אודות מגמת ההשתלבות של יהודים בחברה האיראנית ראה: נצר, "הארץ היהודית", ספר איראן, עמ' 18.

³⁹ אודות בתי הספר של כ"ח ראה: אנדרסן כהן, "החונק", ספר איראן, עמ' 114-118.

עדות מוקדמת על חגיגות הנורוז בקרב יהודי איראן מופיעה בגיליון ה' 24 באפריל (1915) של העיתון "שלום", שהיה העיתון היהודי הראשון שיצא לאור באיראן.⁴⁰ בגיליון זה התייחס "שלום" לעיתון איראני מוסלמי, שלא נקב בשמו, אשר יצא נגד התנהגותם הפרועה של צעירים יהודים באחד הגנים הציבוריים בעת חג ה"סיידה בדר", ככל הנראה מאחר שהפריו בשתייה. "שלום" הגיב לאירוע זה באומרו כי אין בסוהראן מוסד מרכזי, בדומה לוועד הקהילה, שיפקח על ענייני הקהילה וימנע מצעירים יהודים להתפרע בפרהסייה. מתוך עדות זו אנו למדים כי יהודי איראן חוגגו עוד טרם לעליית השושלת הפהלווית את הנורוז יחד עם המוני העם האיראני.

סיכום

רצונם העז של יהודי איראן להשתלב בחברה האיראנית הביא לכך כי היהודים חגגו את הנורוז בדומה לשכניהם המוסלמים. חג ה"נורוז" היווה עבורם צוהר לחידה לחברה זו, שכן היה חג איראני חילוני, קרי היהודים לא ניצבו בפני דילמה דתית בשל העובדה שחוגגו חג זה. לראייה, היהודים האיראנים החיים בישראל ובארצות הברית כיום חוגגים עד היום את הנורוז על מנהגיו השונים. בישראל נחוגה גרסה "יהודית" של "סיידה בדר" האיראני בסיומו של חג הפסח, הידוע בשם "רוז-י באעי".

קיצורים ביבליוגרפיים

- בראהמפור
בר
בר
בר
קשאני
לשם
נדא
נצר
קרויס
- בראהמפור תרא, הצהוב לך, האדום לי, ירושלים: כתר, 2001.
בר משה, "גורוזו של קארטיר על יהודי בבלי", תרביץ, מה, 1986, עמ' 539-525.
"ראשית העולה בימי התלמוד", ציון, כח, תשכ"ג, עמ' 3-33.
"הרקע המדיני ופעילותו של רב בבלי", ציון, ג, תשמ"ה, עמ' 155-172.
קשאני ראובן, ישראל והומנים, ירושלים: הוצאת המחקר, 2004.
לשם חיים, שבת ומועדי ישראל: בהלכה, באגדה, בהיסטוריה, בהוי ובפולקלור, תל-אביב: ניב, 1969.
נדא טה, "אל-אעיאד אל-פארסיה פי אל-עאלם אל-אסלאמי (החיים הפרסיים בעולם המוסלמי)", מגלה כליה אל-אזאב, ג'אמעה אל-אלכסנדריה, אל-מגלה אל-סאבע עשר, עמ' 1-44, 1963.
נצר אמנון, "הארץ היהודיה", ספר איראן, (בעריכת חיים סעדון), ירושלים: מכון בן-צבי, עמ' 9-26, 2006.
קרויס שמואל, פרס ורומי בתלמוד ובמדרשים, ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, תש"ה.

40. פרטים אודות העיתון זה: אמנון נצר, "העיתונות היהודית", ספר איראן, עמ' 145-142.

רחמיאן

תלמוד ירושלמי

Hakakian, Roya

Elman, Yaakov

Elman, Yaakov

Neusner

Oppenheim, David

Shahbazi, Shapur

Shaked, Shaul

Sykes, Ella C

Taqizadeh, S. H

Yaroushalmi, David

Wills, Charles James

רחמיאן אורלי, "הנורוז - ראש השנה האיראני", ספר איראן, (בעריכת חיים סעדון), ירושלים: מכון בן-צבי, עמ' 215, 2006.

מסכת עבודה זרה, פרק א', עמ' לט.

Journey from the Land of No: A Girlhood Caught in Revolutionary Iran, New

York: Three River Press, 2004.

Acculturation to Elite Persian Norms in the Babylonian Jewish Community of

אלמן, אפרים בצלאל הלבני, צבי אריה שטיינפלד, ירושלים: אורוות, עמ' 56-56,

2004, 31.

Middle Persian Culture and Babylonian Sages: Accomodation and Resistance

in the Shaping of Rabbinic Legal Tradition," in Charlotte Elisheva Fontrobert

and Martin S. Jaffee, eds., Cambridge Companion to Rabbinic Cambridge

Literature, Cambridge UP, pp. 165-197, 2007.

Jacob, A History of the Jews in Babylonia, Leiden: Brill, 1966

Die Namen der persischen und babylonischen Feste im Talmud", MGWJ, 3,

pp. 347-352, 1854.

"Haft Sin", Encyclopaedia Iranica, XI, ed. Ehsan Yarshater, Costa Mesa, pp.

524-526, 2003.

"Aspekte von Noruz, dem iranischen Neujahrsfest", Das Fest and das Heilige:

Religiöse Kontrapunkte zur Alltagswelt, Gütersloh: Gütersloher Verl.-Haus

Mohn, pp. 88-102, 1991.

Persia and its People, London, 1910.

"The Iranian Festivals Adopted by the Cristians and Condemned by the Jews",

Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 10, 1939-1940, pp.

632-653.

The Jews of Iran in the Nineteenth Century: History, Community and

Culture of Iranian Jews, Leiden: Brill, 2008.

In the Land of the Lion and the Sun, or Modern Persia, London, 1883.